

HOOFDSTUK IV  
NIEUWE BIJDRAGEN  
*New Publications*

1. Een en ander uit de geschiedenis van het platteland

*Something on Farm History*  
door/by Mej. Dr A. W. Vlam

Radiorede in de rubriek „Ons Platteland” van de A.V.R.O.  
d.d. Dinsdag 25 November 1947

Vele plattelanders zullen zeker graag iets willen horen over de geschiedenis van de grond, waarop zij werken en leven. Veel is hierover te vertellen, want uit de vorm der percelen, uit oude benamingen van landerijen en plaatsen, uit de ligging van boerderijen en uit nog tal van andere bijzonderheden valt heel wat van deze geschiedenis te leren. Dat daarbij de bodemgesteldheid een belangrijk woordje meespreekt, zal iedereen kunnen begrijpen.

Allereerst is het aan deze bodemgesteldheid te danken of een streek vroeg in cultuur gebracht kon worden. Dit was het geval met de hoge gedeelten van ons land, dus het zandige oosten, zuiden en midden en ook de Duinstreek.

Daar woonde men veilig voor het water van zeeën en rivieren, toen dat nog niet door dijken, die pas in de middeleeuwen zouden komen, werd tegengehouden. De oudste bewoning en dus ook de oudste bouw- en weilanden kunnen we dus op deze zand- en lössgronden verwachten.

Toch zijn reeds voor het begin van onze jaartelling ook de zee- en rivierkleigronden vrij dicht bewoond geweest. Men moet daarbij in het oog houden, dat het water, zolang het niet door dijken in een nauwe loop werd samengedrongen en zich bij stijging vrijelijk over grote oppervlakten kon verbreiden, lang niet tot zulke catastrophale overstromingen leidde als later. Als men dus in de rivier- of kustgebieden iets hogere plekken tot woonplaats uitzocht, woonde men al betrekkelijk veilig. Nog grotere veiligheid bereikte men door die plaatsen een kunstmatige extra verhoging te geven. Dit is op vele plaatsen gebeurd. Zo zijn b.v. de terpdorpen of wierden ontstaan.

De zandgronden waren dus van de oudste tijden af en de kleigronden reeds enkele eeuwen voor het begin van onze jaartelling bewoond. — Met de grote veengebieden stond het weer anders. Om deze te kunnen bewonen en te bebouwen was het nodig ze eerst te ontwateren. Daartoe moest men de afsluiting van het buitenwater in zijn macht krijgen door aanleg van dijken en sluisen. Wij zien dan ook, dat het binnenland van Holland en Utrecht, dat bijna geheel door veen werd bedekt, pas laat, n.l. in de middeleeuwen, op grote schaal is ontgonnen en bewoonbaar gemaakt.

Bij het ontginnen der heiden en bossen werd er reeds in vroege tijden voor gewaakt, dat de grenzen van nieuw verworven landen goed vast lagen. Op de hoge gronden deed men dat door het opwerpen van walletjes. In het lage land kon men er de sloten voor gebruiken, die men toch voor de afwatering moest graven. Dit afpalen noemt men verkavelen of perceleren.

De vorm van de percelen nu kan ons een aanwijzing geven voor de ouderdom der ontginning. In het algemeen kan men zeggen dat de regelmatig verkavelde rechtlijnige percelen wijzen op jong land. Toch kan het soms oud land zijn, maar dan heeft het een herverkaveling ondergaan. De oudere percelen kenmerken zich meestal door onregelmatigheden.

Wel zijn er uitzonderingen op deze regel. Bekijken we n.l. eerst de zandgronden, dan blijkt dat de oude praehistorische bouwlanden in Drente, de zg. Keltic fields, of heidense legerplaatsen, zo genoemd omdat ze in de Keltische of voor-Christelijke periode in cultuur zijn gebracht, een vrij grote regelmaat vertonen. Het zijn schaakbordachtige percelen.

De op de heidense legerplaatsen volgende es- of enkachtige verkaveling lijkt veel onsystematischer. Maar als men de geschiedenis van deze ontginning in het oog vat is dat verklaarbaar. De essen bestonden uit een aantal vrij regelmatige blokken van ongeveer constante bodemsamenstelling. Ze werden gezamenlijk ontgonnen en daarna onder de belanghebbenden verdeeld. Ieder kreeg zijn deel uit elk blok, zodat niet de een alleen goed, de ander alleen slecht land kreeg. Deze delen werden bij erfenis weer verder verdeeld, zodat een grote verspreiding van bezit ontstond. Op de duur kostte dat bij de bewerking veel tijd; juist in deze streken zijn daarom vele plannen tot herverkaveling aanhangig gemaakt.

Een dergelijke mozaiekachtige percelering vinden we niet alleen in Drente, maar ook in andere zand- en lössgebieden. Naast deze mozaiekachtige essen of enken liggen dan meestal de jongere rechte percelen. Op de zandgronden zijn ze sedert het laatst van de vorige eeuw in cultuur gebracht. Het opkomend gebruik van kunstmest schiep voor deze gebieden grote mogelijkheden, zodat weldra de ploeg in de eertijds weinig opbrengende heidevelden werd gezet. Hier zijn de indelingen zeer regelmatig.

Beschouwen wij nu de lage helft van Nederland, dan vinden we in het rivierklei-gebied op de iets hoger liggende delen, d.z. de oude stroombanen of ruggen, de oudste cultuurgronden. Deze oude landen doen vaak denken aan de essen of enken. Zelfs de naam versterkt soms die herinnering. Zo vinden we bij het dorp Driel in de Bommelerwaard en bij Zoelen en Ommeren b.v. een eng. Naast die hogere engen liggen weer de meer regelmatig verkavelde weidegebieden met hun rechte sloten, deze stammen natuurlijk uit de tijd dat men door het graven van weteringen het binnenland goed had leren ontwateren. Dat gebeurde al in de middeleeuwen. De gehele verkaveling van dat lage rivierkleigebied berust dus op het regelmatig weteringenstelsel.

Ten slotte bekijk ik nog met U de lage landen van het noorden en westen. Op deze zeekeigronden was men eerst door terpenbouw in staat geweest tot duurzame bewoning van het zo aan de zee blootgestelde land. Pas in de middeleeuwen maakte de dijkbouw het mogelijk zich overal te vestigen. De bevolkingstoename maakte dat ook noodzakelijk.

De verkaveling uit de terpentijd is nog onregelmatig; ze doet denken aan legpuzzles omdat de natuurlijke kreken als afwateringsloten werden gebruikt. De verkaveling uit latere tijden is er weer rechtlijnig; de karakteristieke ontginningsverkaveling is er volgens het recht van opstrek. Iedere grondbezitter had n.l. het recht om het land voor of achter zijn bezit te ontginnen en in bezit te nemen. Het bezit mocht echter niet verder dan het dorpsgebied reiken en het moest besloten zijn door het verlengde van de grensslotten van iedere eigenaar. De breedte van het perceel was dus een gegeven maat, die van het oude bezit. De lengte vond zijn begrenzing in de dorpsgrens.

Hetzelfde principe geldt bij de aanwonenden langs de kust. Aanwassen werden verdeeld en gemaakt met behulp van het verlengde der bestaande kavelsloten van het oude land. Hierdoor werden de zg. opstreckende heerden dikwijls vele kilometers lang. Meestal vond dan echter wel splitsing plaats door de bouw van nieuwe familieboerderijen, die bij versterf uit elkaar vielen.

Ditzelfde beginsel van opstrek werd ook toegepast bij de ontginning van de laagveengebieden. Van een onbewoonbaar moeras werd dit laat ontwikkeld land een welvarend weidegebied. Over de geschiedenis daarvan echter een volgende keer.

### Summary.

Farm-history can be read in parceling, place- and fieldnames, settlements, soil conditions, etc.

The pleistocene sands were inhabitable from the earliest times, whereas only parts of the peats and fluvial and marine claylands, were inhabited in Roman times; the larger part had to be diked and drained first.

Difference in old and new cultivation is shown in the field-systems, the old types being very irregular: a. block system, partly due to natural conditions (i.e. water courses); the younger ones mostly rectangular: strips and „opstreckende erven” = long-stretched allotments (comparable to German — Hufendörfer) in the fens and the marine and fluvial marshes.